

Dr hab., prof. UW Grażyna Kwiecińska
Uniwersytet Warszawski
Wydział Neofilologii
Instytut Germanistyki

RECENZJA

Rozprawy doktorskiej mgr Marii Naganowskiej pod tytułem: „Aggregatzustände des Einzelnen oder die Rückkehr zum Wesentlichen in den Romanen von Christoph Ransmayr“ napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Stefana H. Kaszyńskiego

Przedmiotem zainteresowania mgr Marii Naganowskiej w przedstawionej przez nią rozprawie doktorskiej jest twórczość Christopa Ransmayra, urodzonego w 1954 roku austriackiego pisarza cieszącego się popularnością i uznaniem nie tylko w swojej ojczyźnie. Proza Ransmayra nie należy do najłatwiejszych i stanowi dla czytelnika nie lada wyzwanie intelektualne, a literaturoznawców prowokuje do poszukiwania właściwego „kodu dostępu” do coraz to głębszych warstw tekstu. Ten zdaniem austriackich literaturoznawców postmodernistyczny autor par excellence łączy w swoich powieściach fakty z fikcją, historyczne wydarzenia z współczesnością, sensacyjne wątki z eksperymentami narracyjnymi, zabierając tym samym czytelnika w podróż w czasie, w przestrzeni oraz do świata emocji i ducha. Nazywając sam siebie turystą Ransmayr mówi: „Podróż jest czymś więcej niż przemieszczeniem się z punktu A do punktu B. To przede wszystkim gotowość do opuszczenia pozycji, czy to emocjonalnej czy intelektualnej i zbliżenie się do innego stanowiska. I nie chodzi tu o jakieś geograficzne koordynaty”¹. Słowa te, wypowiedzi w kontekście swojej najnowszej powieści *Cox oder Der Lauf der Zeit* (2016), w której po raz kolejny próbuje przy pomocy eksperymentu narracyjnego, zapanować nad czasem i przestrzenią.

Przedstawiona przez mgr Marię Naganowską rozprawa, to odważna próba znalezienia adekwatnego do postmodernistycznych powieści Ransmayra klucza rodem z nauk ścisłych. Pojęcie „Aggregatzustände” tłumaczone przez autorkę rozprawy jako „stany skupienia”, znalazło swoje zastosowanie w literaturoznawstwie już wcześniej. Bernd Witt posłużył się

¹ Cytat pochodzi z wywiadu udzielonego przez Christopha Ransmayra dla czasopisma „Bergwelten magazin”, Dezember/Jänner 2017, tłum. własne)

nim w swoich rozważaniach (1997)² nad procesem powstawania tekstu literackiego będącego równocześnie odzwierciedleniem genealogii języka. Rozróżnia on trzy medialne funkcje języka (zgodne z trzema stanami skupienia): język ciała (Körpersprache), mowę (Oralität) oraz tekst (Literalität). Witt jednak nie zawłaszczył tego pojęcia na potrzeby swojej teorii i nie wpisało się ono w tym znaczeniu na stałe do słownika terminów literackich.

Tymczasem pojęcie przejęte z nauk przyrodniczych okazuje się niezwykle produktywne w interpretacji literatury postmodernistycznej, która wymyka się wszelkim radykalnym literaturoznawczym kategoryzacjom, natomiast paradoksalnie daje się opisać pojęciem z nauk ścisłych. W badaniach literaturoznawczych stosuje je także Ralf Junkerjürgen jako kategorię określającą dyspozycje bohatera literackiego³.

Swoją rozprawę o „stanach skupienia jednostki inaczej powrót do istoty rzeczy w powieściach Ransmayra” mgr Naganowska podzieliła na dziewięć numerowanych rozdziałów, w tym dwa ostatnie można nazwać rozdziałami technicznymi, gdyż zawierają streszczenie w języku polskim oraz bibliografię, a pierwsze cztery możemy potraktować jako rozdziały wstępne, w których doktorantka wytycza swój przedmiot badań, metodologię oraz warsztat pojęciowy. Obok krótkiego wprowadzenia w charakterystyczne koncepcje twórcze Ransmayra znajdziemy w pierwszym rozdziale też nawiązanie autorki rozprawy do Georga Simmla *Philosophische Kultur* (1919), w której socjolog użył pojęcie „Aggregatzustände” w celu określenia stanów emocjonalnych w procesie poznania będącymi odzwierciedleniem napięcia wewnętrzne jednostki (Aggregatzustände des inneren Lebens, s. 12 rozprawy). Na metodologię hermeneutyczną, jak doktorantka sam określa swój warsztat, wskazuje już drugi człon tytułu oraz struktura pracy

Rozdział drugi ma charakter przeglądowny, ponieważ autorka ograniczyła się do prezentacji literatury przedmiotu. Nie pokusiła się o usystematyzowanie tych publikacji, ani o polemiczne uwagi. Szkoda, bo wykazała się ogromną wiedzą, przytaczając poglądy zarówno austriackich, jak i zagranicznych literaturoznawców. Podobną narrację zastosowała autorka rozprawy w rozdziale „Ransmayr i inni autorzy” (2.2), choć tu dokonuje usystematyzowania według podejmowanej tematyki, mitów i motywów oraz dostrzega jakie miejsce Ransmayr zajmuje na tle tak szeroko zakreślonej panoramy twórców niemieckojęzycznych. Podążając

² Bernd Witte: *Literaturwissenschaft heute. „Oralität“ und „Literalität“ als Kategorie im Paradigmenwechsel*. W: *Perspektiven der Germanistik. Neuste Ansichten zu einem alten Problem*. Red. Anna Bentfeld i Walter Delabar, Westdeutscher Verlag Opladen 1997, s. 61-74.

³ Ralf Junkerjürgen: *Aggregatzustände einer Figur. Zur Deutung des Namens Dr. Werff Rönne aus Benns Novellen-Gruppe „Gehirne“*. W: *Études Germaniques*. 54 (2), 1000. s. 283-288.

konsekwentnie za wnioskami wylaniającymi się z tej panoramy mgr Naganowska przechodzi w rozdziale trzecim do pojęcia postmodernizmu, w którym widzi kwintesencję ulotności, niestałości, płynności, nieustannej metamorfozy świata współczesnego. Autorka rozprawy podchodzi do pojęcia postmodernizmu w sposób pragmatyczny, to znaczy zagłębia się w teorię w stopniu koniecznym do swobodnego posługiwania się nim w dalszym toku pracy, a opiera swoją wiedzę na klasykach takich jak Jean-Francois Lyotard, Umberto Eco, Wolfgang Iser. Jednak podstawowe rozumienie postmodernizmu doktorantka czerpie z poglądów Zygmunta Baumana. Zatem rozdział wyjaśniający pojęcie Postmodernizmu zamyka część (3.3) poświęconą właśnie temu, zmarłemu w styczniu tego roku myślicielowi. Przywołuje ona w całej pracy liczne rozprawy Baumana, ale w tym rozdziale są to przede wszystkim 3 eseje fundamentalne dla centralnej kategorii rozprawy: *Płynna nowoczesność*, *Kultura w płynnej nowoczesności* oraz *44 listy ze świata płynnej nowoczesności*, Baumanowskie pojęcia „płynności” ma kluczowe znaczenie dla zdefiniowania w kolejnym rozdziale (5) pojęcia „stanów skupienia jednostki” (Aggregatzustände des Einzelnen). Wychodząc od nauk przyrodniczych doktorantka rozwija szerokie spektrum znaczeń, jakie mieści się w tym pojęciu i praktycznie jest realizowane od zarania kultury europejskiej począwszy od „Metamorfozy” Owidiusza, a kończąc na przemianach w modernistycznej twórczości Kafki i Canetti, czy koncepcji śmierci w dziele Hermanna Bocha. W odniesieniu do literatury postmodernizmu, a w szczególności prozy Ransmayra, doktorantka definiuje „stany skupienia” jako następujące po sobie kolejne stadia poznania siebie i świata, generujące zmianę postawy intelektualnej (Denkperspektive) i związane z tym odmienne doświadczenie przemijania. W artykule Ralfa Junkerjürgena *Aggregatzustände einer Figur* (1999), na który powołuje się doktorantka, podkreślona została przede wszystkim ulotność, płynność, zmienność wszelkich „stanów” we współczesnym świecie, czy to stanów ducha, czy gatunków literackich, czy form narracji, ale też w świecie natury i relacji społecznych.

W piątym rozdziale autorka przechodzi do analizy konkretnych tekstów literackich w oparciu o przygotowane w poprzednich instrumentarium badawcze. W kolejnych podrozdziałach omawia cztery powieści, z których każda ukazuje jednostki na pograniczu różnorodnych „stanów skupienia” na drodze do poznania własnej tożsamości oraz istota rzeczy. Wybór powieści jest niezwykle trafny (choć Ransmayr nie napisał ich wiele więcej), gdyż każda reprezentuje inną sferę życia ludzkiego oraz inne stany skupienia między którymi lawiruje jednostka. I tak w powieści *Okropność krainy lodu i mroku* Ransmayr podąża śladem austro-węgierskiej wyprawy na biegun północny z roku 1872/4 dopełniając historię fikcyjnymi losami bohatera, rzekomego współczesnego potomka uczestnika historycznej ekspedycji.

Ostatni świat, można właściwie czytać jako autorefleksję pisarza - pytanie o relacje między pisarzem, tekstem i czytelnikiem. Skoro bohater na tropie dzieła Owidiusza w konfrontacji z nieznanym utożsamia się z nowym światem staje się częścią poszukiwanego tekstu, to literatura będąca wytworem kultury zyskuje szczególne znaczenie. Finał powieści jest metaforą owej postmodernistycznej płynności: zmieniając stan skupienia materialnego, jakim jest tekst na duchowy, a bohater wraca do jego źródła – istoty rzeczy. W mrocznej powieści *Morbus Kitahara* autor konstruuje alternatywny świat noszący piętno doświadczeń II Wojny Światowej, Wreszcie *Latająca góra*, w której Ransmayr konfrontuje ze sobą materialistyczną kulturę zachodu z duchową kulturą wschodu. W opowieści bogatej w historyczne i kulturowe odniesienia, pozwala wędrującym przez własną przeszłość na zboczu tajemniczej góry w Tybecie, pogodzić się z przeszłością i odnaleźć własne ja.

Szczegółowe analizy czterech powieści są dowodem wysokich kompetencji literaturoznawczych mgr Marii Naganowskiej, a przyjęta przez nią metoda badawcza wraz z instrumentarium pojęciowym wypracowanym w pierwszych czterech rozdziałach sprawdziło się w części analitycznej rozprawy.

Szóstym rozdział podejmujący tematykę zasygnalizowaną w drugim członie tytułu rozprawy stanowi właściwie syntetyczne ujęcie wniosków płynących z rozdziału analitycznego. Dokonane wcześniej analizy czterech powieści pozwalają jej na sformułowanie tezy, iż Ransmayr kieruje się w swojej twórczości potrzebą powrotu do istoty rzeczy, jako jedynej drogi dla jednostki do odnalezienia własnej tożsamości w chaosie współczesnego świata. Wymienione w ośmiu podrozdziałach „istoty rzeczy” stanowią główne wątki twórczości Ransmayra, takie jak oswojenie śmierci (6.2), powrót do przeszłości – Ransmayrowska koncepcja czasu (6.3), kultura pierwotna a wątpliwa cywilizacja (6.4), świat w narracji oraz odwrót od pisma do tradycji oralnej (6.5), przenikanie się alternatywnego myślenia (6.6), umiejętność postrzegania istotnego (6.7), płynna tożsamość (6.8). W ostatnim podrozdziale (6.9) mgr Naganowska nadaje autorowi status szamana, a właściwie raczej psychoterapeuty, który zabiera pacjenta/czytelnika na wędrowkę po zakamarkach jego własnej świadomości pod pozorem odkrywania nieznanego ładu i obcej kultury pomaga mu odkryć własną tożsamość.

Wprawdzie doktorantka kończy rozprawę rozdziałem podsumowującym, jednak już tu dokonała podsumowania, a także oceny twórczości Ransmayra, zdradzając osobistą fascynację autorem.

Na marginesie, dwie małe uwagi krytyczne. Jedna dotyczy podrozdziału „Ransmayr und andere Autoren” (2.2) w rozdziale referującym stan badań. Uważam, że informacje te powinny się raczej znaleźć w postaci dyskursywnych przypisów w rozdziale piątym. Nie mają one bowiem nic wspólnego ze stanem badań, a w rozdziałach interpretacyjnych pozwoliłyby wyraźniej wykazać, na ile proza Ransmayra wpisuje się w nurt współczesnej literatury.

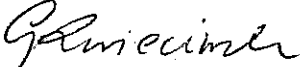
Druga uwaga dotyczy czysto technicznej strony pracy, mianowicie przypisów. Prawie za każdym razem w przypisie pojawiają się pełne dane bibliograficzne cytowanego źródła, chyba że źródło zostało zacytowane ponownie na tej samej stronie. Taka metoda wprowadza czytelnika w błąd, ponieważ sugeruje, że ma do czynienia z nowym źródłem. Może w przypadku publikacji rozprawy należałoby zweryfikować zasady podawania źródeł w przypisach.

Powyższe uwagi nie mają jednak wpływu na wysoką ocenę walorów naukowych rozprawy.

Reasumując należy stwierdzić, iż mgr Maria Naganowska w pełni zrealizowała cel badawczy, jaki sobie wyznaczyła. Posługując się z jednej strony metodologią mającą w badaniach literackich już ugruntowaną tradycję, sięgnęła po kategorie zapożyczone z nauk ścisłych tylko powoli przenikające do nauk humanistycznych. Pozwoliło jej to na świeże spojrzenie na tekst literacki i otworzyło nowe perspektywy interpretacyjne.

Mając na uwadze powyższe walory rozprawy doktorskiej pod tytułem: „Die Aggregatzustände des Einzelnen oder die Rückkehr zum Wesentlichen in den Romanem von Christoph Ransmayr” stwierdzam, że praca Marii Naganowskiej odpowiada w pełni wymogom ustawy stawianym rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie jej autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, 4.05.2017 r.

/prof. dr hab. Grażyna Kwiecińska/